



Bursevî'nin Nesih Konusunu Değerlendirmesi

Bursevî's Evaluation of Naskh

Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU¹, Arş. Gör. Sıla İSKEÇELİ²

¹Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Rize
· suleyman.mollaibrahimoglu@erdogan.edu.tr · ORCID > 0000-0001-6175-9107

²Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Bolu
· silaiskeceli@ibu.edu.tr · ORCID > 0000-0003-1240-1963

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 23 Ocak/January 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 25 Mart/March 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 54 | **Sayfa/Pages:** 147-162

Atıf/Cite as: Mollaibrahimoğlu, S. ve İskeçeli, S. "Bursevî'nin Nesih Konusunu Değerlendirmesi" Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 54, Haziran 2023: 147-162.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Arş. Gör. Sıla İSKEÇELİ

Yazar Notu/Author Note: Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU'nun danışmanlığında yapılmakta olan "Bursevî'nin Rûhu'l-beyân Tefsirinin Kur'ân İlimleri Bağlamında Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

BURSEVÎ'NİN NESİH KONUSUNU DEĞERLENDİRMESİ*

ÖZ

Nesih meselesi, Kur'an tefsirinin doğru ve sağlıklı olarak yapılabilmesi ya da hükümlerin doğru çıkarılabilmesi açısından önem teşkil eden ilimler arasında yer almaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin velûd âlimleri arasında sayılan müfessir İsmâil Hakkı Bursevî'nin çeyrek asra yakın zamanda bir yandan halka vaaz olarak sunduğu diğer yandan da kaleme aldığı tefsiri *Rûhu'l-beyân* başta olmak üzere *Temâmü'l-feyz* ve *Kitâbü'n-netice* adlı eserlerinde nesih meselesini nasıl değerlendirdiği gösterilmeye çalışılmıştır. Öncelikle nesih kavramına kısaca değinilerek, Kur'an'da neshin yer alıp almadığına dair bazı görüşlere yer verilmiştir. Ardından müfessirin nesih kavramına yüklediği anlamlar tespit edilerek, nesih çeşitlerini örneklendirmesi gösterilmiş ve nesihte dikkat çektiği hikmetler üzerinde durulmuştur. Ayrıca müfessirin Kur'an'ın zâhirinde ya da bâtında neshi nasıl kabul ettiğine yönelik düşünceleri belirtilmiştir. Bununla birlikte neshin diğer şeriatlardaki durumu hakkındaki düşünceleri incelenmiştir. Neticede Bursevî'nin Kur'an âyetlerinin birbirini neshini uygun bulduğu ve âyetin sünneti neshi ya da sünnetin âyeti neshine müspet yaklaştığı tespit edilmiştir. Tefsirinde işâri yorumların fazla olmasına rağmen neshi işâri açıdan değerlendirmedeği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Bursevî, Rûhu'l-beyân, Ulûmü'l-Kur'an, Nesih.



BURSEVÎ'S EVALUATION OF NASKH

ABSTRACT

The issue of naskh is among the sciences which are important for the correct and reliable interpretation of the Qur'an or for the correct understanding of the provisions. In this study, it was shown how exegete İsmâil Hakkı Bursevî, who is considered among the prolific scholars of the Ottoman Empire, focused on the issue of naskh in his commentary *Rûhu'l-beyân*, which he wrote within a quarter of a century and preached to the public, as well as in his works *Temâmü'l-feyz* and *Kitâbü'n-netice*. First, the concept of naskh was mentioned, and whether naskh is included in the Qur'an was discussed. Then, the meanings that the exegete attributed to the concept of naskh were determined, his exemplification of the types of naskh was shown, and the wisdoms he drew attention to in naskh were empha-

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde Prof. Dr. Süleyman MOLLAİBRAHİMOĞLU'nun danışmanlığında yapılmakta olan "Bursevî'nin Rûhu'l-beyân Tefsirinin Kur'an İlimleri Bağlamında Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

sized. In addition, the thoughts of the exegete on how the Qur'an accepts naskh were given, and his handling of the situation of naskh in other sharia were discussed. As a result, it was determined that Bursevî found the naskh of the verses of the Qur'an appropriate and approached the naskh of the sunnah of the verse or the naskh of the verse of the sunnah positively. Although there are many sufi interpretations in his commentary, it was understood that he did not evaluate the issue of naskh in such a context.

Keywords: Commentary, Bursevi, Rûhu'l-beyân, Ulûmu'l-Qur'an, Naskh.

GİRİŞ

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), 18. yüzyıldan günümüze kadar yüzü aşkın eseriyle önemli izler bırakmış ve Türk-İslâm coğrafyasında sayılı müfessirler arasında yerini almıştır. Tefsir, kelâm, hadis, fıkıh, tasavvuf vb. birçok alanda çalışmaları bulunan müfessirin en meşhur eseri *Rûhu'l-beyân* tefsiridir. Ömrünün üçte birine denk gelen bir zamanda takriben yirmi üç yılda tamamladığı bu tefsirini yazarken, Bursa Ulucami'deki vaazlarıyla geniş kitlelere ulaşmıştır.

Yazıldığı dönemden itibaren etkileyciliği kabul edilen *Rûhu'l-beyân* tefsiri ve müellifi Bursevî'nin görüşleri üzerine bugüne kadar pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle bunlar arasında 2001 yılında Ali Namı tarafından tamamlanan “İsmâil Hakkı Bursevî Hayâtı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı” başlıklı doktora tezi ile 2020 yılında Derviş Dokgöz'ün “Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân Tefsirindeki Usûli ve Fıkhi Görüşleri” adlı doktora tezinden söz etmek gerekir. Ancak bugüne kadar yapılan çalışmalarda çeşitli yönlerden müfessirin görüşleri belirlenmeye çalışılsa da hem *Rûhu'l-beyân* tefsirinin hem de *Temâmü'l-feyz* ve *Kitâbü'n-netice* adlı eserlerinin incelenerek nesih konusundaki görüşlerine dair yapılan detaylı bir araştırma tespit edilememiştir. Dolayısıyla bu çalışmada nesih konusu bağlamında zikredilen eserler taranmış ve müfessirin nesih algısı ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Öncelikle tarihsel nesih algısında kısaca müfessirin yeri gösterilerek neshe verdiği anlamlar tespit edilmiş, nesih açısından sünnetin değeri, nâsîh-mensûh olarak kaydettiği âyetler ve neshin diğer şeriatlardaki yeri başlıkları altında müfessirin zikredilen eserlerindeki nesih görüşleri incelenmiştir.

1. BURSEVÎ'NİN NESİH KONUSUNU DEĞERLENDİRMESİ

1.1. TARİHSEL NESİH ALGISI

Sözlükte “nesih” kelimesi, “izale etmek, tebdil etmek, ortadan kaldırmak, nakletmek, yer değiştirmek, gidermek, silmek, geçersiz kılmak, feshetmek, bozmak”

gibi anlamlar içermektedir.^[1] Bursevî, bu anlamlardan temelde “nakletmek, gidermek” olarak neshi tanımlarken, “silmek, benzerini getirmek” gibi diğer anlamları da zikrederek nesihle bağlantı kurmuştur.

Vahiy döneminde “kaldırıldı, unutturuldu” gibi tabirlerle ifade edilen bu kavramın aslında neshin tüm anlamlarını içerdiği söylenebilir. Nitekim Mâlikî fakihî Şâtibî’ye (ö. 790/1388) göre ilk dönem âlimlerinin nesih kavramına verdikleri anlam daha geneldi ve müphem-mübeyyen, mutlak, âmm-hâss gibi konular bu kavram ile ifade ediliyordu.^[2] Nesih ile ilgili ilk tariflerin ise tâbiîn döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Ancak kavramsal düzeyde kullanılış mezhep imamları dönemine kadar tespit edilememiştir.^[3] Selef âlimlerinden Dahhâk’a (ö. 105/723) göre “unutturma”; İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) açısından “indirilmeyip terkedilen” anlamlarında kullanılan bu kavram, âlimlerin çoğunluğu tarafından İslâm dininin önceki şeriatların hükümlerini kısmen veya tamamen kaldırması şeklinde anlaşılmıştır.^[4] Nitekim Bursevî neshi bu kısımda da değerlendirmiştir. Özetle önceleri bir hükmün, farklı yönlerden değişikliğe uğramasını ifade eden bu kelime, sonraları evvelki hükmün tümüyle kaldırılmasıyla yerine başka bir hüküm konulmasına karşılık gelmiştir.^[5]

İlk dönemden itibaren nesih konusu ayrı bir önem taşımaktadır. O dönemin âlimleri, Kur’ân’da nâsîh-mensûh âyetlerin olduğuna dair ittifak halinde olmuşlardır.^[6] Nitekim Hz. Ali mescitte insanlara bir şeyler anlattığını gördüğü kimseye, nâsîh ve mensûhu bilip bilmediğini sorması üzerine, “hayır” yanıtını alınca, o kimseye kendisini de başkalarını da helak ettiğini söylemiştir.^[7] İmâm Ebû Hanîfe (ö.

^[1] İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcûl-Lügâ ve Şihâhü’l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beirut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1990), “ن س خ”, 433; Ebû’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbî’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî (Beirut: Dâru’l-Ma’rîfe, ts.), 490; Ebû’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru’l-Ma’ârif, ts.), 6/4407.

^[2] İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-u Selmân (Mısır: Dâru İbn ‘Affân, 1997), 3/344-364; Burhan Baltacı, *Şâtibî’nin Kur’ân’ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 74.

^[3] Remzi Kaya, “Nesh Terimi ve Muhtevası”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5 (1986), 94.

^[4] Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl İbn Kesîr ed-Dimaşkı, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî (Kahire: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1438/2017), 1/543; Muhsin Demirci, *Tefsîr Usûlü* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 232; Abdurrahman Çetin, “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32/580.

^[5] *Kur’ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/34; Muhammed Hadi Marîfet, *Kur’ân İlimlerine Giriş*, çev. Yusuf Tazegün (İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014), 191; Ömer Dinç, “Hicri İlk Üç Asır Bağlamında Nesh Meselesinin Tarihi Süreci Üzerine Bir Tahlil Denemesi”, *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı I* (2014), 204.

^[6] Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü’l-İrfân fî ‘ulûmî’l-Kur’ân*, thk. Fevzâh Ahmed Zemerî (Beirut: Dâru’l-Kitâbî’l-Arabî, 1995), 2/147.

^[7] Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Alî İbnü’l-Cevzî, *Nevâsihu’l-Kur’ân*, nşr. M. Eşref Ali el-Malabârî (Medine: Câmîati’l-İslâmiyye, 1423/2003), 1/150.

150/767) ise neshin Kur'ân ve sünnette gerçekleştiğine inanmıştır.^[1] Hanefî mezhebine mensup olan Bursevî bu görüşü benimsemiştir. Nesih hakkındaki ittifak, Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) ile bozulmuş, daha sonraki yıllarda bu muhalefet ilerleyerek devam etmiştir.^[2]

Neticede Kur'ân'da neshin yer alması hususunda iki görüş belirtilmiştir. Birinci görüşe göre âyetlerin birbirleriyle neshedilme imkânı yoktur; fakat “nesih” kelimesi, önceki peygamberlere vahyedilen kitapların yerini Kur'ân'ın alması şeklinde anlaşılmıştır. İkincisine göre Hz. Peygamber daha hayatta iken nesih vuku bulmuştur.^[3] Neshi kabul edenler, görüşlerini Kur'ân-ı Kerim'deki bazı âyetlere^[4] dayandırmışlardır. Ancak neshedilen âyetlerin sayısı konusunda aralarında ittifak sağlayamamışlardır. Celâleddin es-Süyûtî (ö. 911/1505) bazı âlimlerin mensûh âyetlerin sayısını arttırdığını söylerken kendisi bu sayıyı yirmiye indirmiştir.^[5] Süyûtî'den bir buçuk asır sonra yaşayan Bursevî ise mensûh âyetlerin sayısını biraz artırarak yaklaşık otuz çıkarmıştır. Bursevî ile aynı yüzyılda yaşayan Hindistanlı âlim Şâh Velîyullah (ö. 1176/1762) beşe düşürmüştü,^[6] Şii âlim Âyetullah Hûî ise necvâ âyeti^[7] dışında Kur'ân'da mensûh bir âyet olmadığını iddia etmiştir.^[8] Bazı âlimler de mensûh âyetlerin sayısını iki yüzün üzerine çıkarmışlardır.^[9]

Neshi reddedenler ise Kur'ân'da neshi açıkça gösteren bir âyet olmadığı, neshle ilişkilendiren âyetlerin İslâm'ın önceki dinlerin hükümlerini kaldırdığı şeklinde anlaşılmasının uygun olacağı, bu kavram hakkında kesin bir bilgi ya da rivayet ulaşmadığı, tefsir ilminde sadece bir sistem olarak kaldığı, sayısı hakkında ittifak olmadığı ya da neshin “tahsis” bağlamında değerlendirilmesi, yani bir nastaki genelliğin sonraki nassın hususiliğiyle sınırlandırılması şeklinde görüşler ileri sürerek kabul etmemişlerdir.^[10]

^[1] Ebû Abdillâh el-Hüseyn b. Ali es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbîh* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 25.

^[2] Lütfullah Cebeci, “Ebû Müslim el-İsfahânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/509.

^[3] Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938), 137; Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, çev. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanık (Ankara: Beyan Yayınları, 2013), 99; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 231-232.

^[4] el-Bakara 2/106; er-Ra d 13/39; en-Nahl 16/101.

^[5] Celâlüddin Abdurrahman es-Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Merkezu'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye (Medine: y.y., 1426), 1439-1448.

^[6] Şâh Velîyullah Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fî usûli't-tefsîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980), 49.

^[7] el-Mücâdele 58/12.

^[8] Ebû'l-Kâsim Hûî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'z-Zehrâ, 1975), 373; Marîfet, *Kur'an İlimlerine Giriş*, 200. Ayrıca bk. Abdullah Aydemir, “Mensuh Ayetler”, *Diyanet Dergisi* 24/4 (1988), 53.

^[9] Fazl Hasan Abbas, *Muhadârât fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 2007), 211.

^[10] Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, 99; Demirci, *Tefsir Usûlü*, 233-234; Muhammed Müfid Yaray, *Kur'an Nesline Kur'an İlimleri* (İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012), 92-93; İsmail Albayrak, *Klâsik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 160; Ahmed Hassan, “Nesh Teorisi I”, çev. M. Paçacı, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1987), 108-109; Ali Galip Gezgin, “Kur'ân'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım”,

Kıscası nesih konusu Kur'ân tefsirinin yapılabilmesi ya da ameli hükümlerin çıkarılabilmesi açısından lüzumlu olan ilimlerin başında gelmiştir.^[1] Nitekim nesih, özünde pek çok hikmeti ihtiva eder ve kolaylık olgusu bunların başında yer alır. Bursevî bu görüşü kesinlikle desteklemiştir. Ayrıca nesih bireyleri eğitime konusunda Allah'ın bir hikmetini görmeye vesile olarak görülmüştür. Bilindiği gibi bir toplumun yerleşmiş âdet ve geleneklerini yeni baştan değiştirmek kolay değildir. Dolayısıyla tadrîcen ve yavaş bir biçimde bunu gerçekleştirmek hem birey hem de toplum psikolojisine daha uygun düşmektedir.^[2] Allah Teâlâ, nesih aracılığıyla kullarının menfaatlerini gözetmekte ve hükümlerini tadrîcî bir biçimde uygulamaktadır. Dolayısıyla sürekli değişim halinde olan hayata karşı onları denemektedir. Ayrıca bu değişimler zâhîrî olup, Allah katında bilinmekte ve sadece gereken zamana kadar açıklanması ertelenmektedir.^[3]

1.2. BURSEVÎ'YE GÖRE NESİH

İsmâil Hakkı Bursevî, ulûmu'l-Kur'ân kitaplarındaki nesih ile ilgili ayrıntılara temas etmiştir. Öncelikle tefsir ve fıkıh âlimi Kurtubî'den (ö. 671/1273) nakille cumhura göre neshin emir ve nehiyler için geçerli olduğunu,^[4] dolayısıyla haberlerin neshinden bahsedilemeyeceğini kaydederek, Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bir haberden vazgeçmesinin -hâşâ- yalan olarak düşünüleceğini, böyle bir şeyin ise söz konusu bile olamayacağını dile getirmiştir.^[5] Bursevî'nin kaydettiğine göre lügatte nesih "nakletmek ve gidermek" anlamlarına gelmektedir. Âyetin neshi denildiğinde, neshedilen âyetin hükmü veya kıraati ya da her ikisi ile mükellefiyetinin sona ermesi anlaşılmaktadır.^[6] Müfessir, Allah'ın dilediğini silmesi ya da sabit bırakmasına dair mesajın yer aldığı âyeti^[7] şu şekilde açıklamıştır: Allah Teâlâ'nın neshetmeyi uygun bulduğunu neshetmesi yahut yerine benzerini getirmesi; tövbe edenlerin günahlarını silmesi ve karşılığında sevaplarını sabit bırakması; rızık, ecel, cennet ya da cehennemlik olma, mutluluk, bedbahtlık vb. durumlardan dilediğini yok sayması ve dilediğini sabit bırakması yahut küfrü silip, imanı sabit bırakması; amellerden sevap ve azap dışındaki davranışları yazıcı meleklerin divanından silmesidir.^[8] Bu-

İslâmî Araştırmalar Dergisi 14/1 (2001), 59; Dinç, "Hicri İlk Üç Asır Bağlamında Nesh Meselesinin Tarihi Süreci Üzerine Bir Tahlil Denemesi", 208.

[1] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Basımevi, ts.), 1/104; İsmail Cerraçoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 122.

[2] Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, çev. M. Said Şimşek (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015), 269; Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014), 291.

[3] Hidayet Zertürk, *Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2012), 58; Marifet, *Kur'an İlimlerine Giriş*, 194.

[4] Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 2/304.

[5] İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, thk. Ahmed İzzu İnâye (Beirut: Dâru l-Hyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 2001), 1/254.

[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/253-255.

[7] er-Ra'd 13/39.

[8] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/493-495.

nunla birlikte Allah'ın neshetmeyi uygun bulduğunu neshettiğini, onun yerine ya benzerini ya da daha hayırlı olanını getirdiğini, neshetmeden bıraktıklarında ise hikmetinin bir gereği olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca neshedilen âyetin yerine hayırlı olanının getirilmesini Fahreddin Râzî'nin (ö. 606/1209) "fayda" olarak değerlendirmesi^[1] gibi Bursevî de "menfaat" olarak yorumlamıştır.^[2] Bununla birlikte el-Hac 22/52. âyetinde^[3] geçen "nesih" kelimesinin şer'î nesih değil, lügat mânasında kullanılan bir ifade olduğuna dikkat çekmiştir.^[4]

Müfessir neshi, hükmü neshedilmiş metni bâki (iddet âyeti); hükmü bâki metni neshedilmiş (recm âyeti); hem hükmü hem metni neshedilmiş (süt emzirme âyeti) şeklinde üçe ayırmıştır. Hükmü mensûh metni bâki âyetlerin lafzının Kur'ân'da bulunduğunu, son inen âyetle öncekilerin hükmünün kaldırıldığını, hükmü mensûh bir âyetin hükmüyle amel edilmeyeceğini, ancak tilâvetinin yapılmasıyla sevap kazanılabileceğini belirtmiştir. Metni mensûh hükmü bâki olan âyetlerde ise âyetin yalnız kıraatıyla mükellefiyetinin son bulunduğunu dile getirmiştir.^[5] Müellif zorluk ve kolaylık açısından da neshi sınıflandırmıştır. Ona göre zordan kolay doğru olan nesih amel bakımından kolaylık içerirken,^[6] kolaydan zora olan nesih sevap açısından fazlalık içermekte;^[7] misliyle olan nesih ise fayda ve sevap yönlerinden benzer bir âyetin getirilmesi^[8] ile gerçekleşmektedir.^[9]

Bursevî konuya devamla *Kitâbü'n-netice* adlı eserinde Kur'ân'ın işareti neshin olmadığını ancak ibârât ve ahkâm-ı sûriyye yönünden olabileceğini, Yahudilerin dediklerine uyararak neshe "bedâ" diyenlerin yanıldıklarını belirterek, "Bedâ memnûdur (yasaklanmış), nesh ise memnû değildir" demiştir. Devamında ise "bedâ" kelimesini, "bir kimsenin bir şeyi işlemeye akd ve re'y etmesinden sonra gayri re'y ve fikir zuhuruyla öncekinden dönmesidir" şeklinde tanımlamıştır. Her şeyin öncesini ve sonrasını bilen Allah'a göre ise bunun olmasının imkânsızlığını zikretmiştir.^[10]

Müfessir nesih konusunda şeyhülislâm Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) *Tefsîru'l-Fâtîha* isimli kısmî tefsirinden nakillerde bulunmuş ve ilk neshedilen husu-

^[1] Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 3/249-251.

^[2] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/254; 4/493-494; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64), 51a.

^[3] "Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığı iptal eder." *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, çev. Hayreddin Karaman vd.

^[4] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/64.

^[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/253.

^[6] İddet müddetinin bir yıldan dört ay on güne indirilmesi.

^[7] Savaş yasağının kaldırılmasıyla savaşın meşrû olması.

^[8] Hükmü açısından daha hafif ya da ağır olmadan fayda veya sevap açısından benzer âyetin getirilmesi.

^[9] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/254-256.

^[10] Bursevî, *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 50b.

sun elli vakit namaz olduğunu,^[1] bu sayının neshedilerek beş vakte indirildiğini, sonrasında kıblenin değiştirildiğini zikretmiştir.^[2] Ayrıca kıblenin tahviliyle ilgili el-Bakara 2/177. âyetinin^[3] tefsirinde, Hz. Peygamber'e namaz kılarken Mescid-i Harâm'a yönelme emri gelince, Yahudi ve Hıristiyanların ileri geri konuşarak iyiliğin kendi kiblelerine dönmek olduğu şeklindeki iddiaları üzerine Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirdiğini ifade etmiştir. Böylelikle Ehl-i kitabın iddialarının aksine kiblelerine dönmenin kaldırıldığını söylemiştir. Bununla birlikte namazda kible olarak Mescid-i Aksâ'ya yönelmeye alışmış kimselerin yeni kibleyi kabul etmelerinin zorluğuna rağmen Allah'ın hükümlerinin hikmetini öğrettiği kimselere ya da O'na itaat edenlerin mutlu, isyan edenlerin hüsranda olacaklarını bilenlere kolay geleceğini zikretmiştir.^[4]

Ayrıca en-Nahl 16/101. âyeti hakkında bir âyetin neshedilip, yerine başka bir âyetin getirilmesinin ona bedel olacağını dile getirmiştir. Bu arada İbn Abbas'tan rivayetle zorluk içeren bir âyet indiğinde, o âyetle bir müddet amel edildiğini, güçlük başlayınca da o âyetin neshedilip, amel bakımından daha kolay bir âyet indirildiğini belirtmiştir. Kâfirlerin bu durumla alay etmelerine karşı ise onların ifadelerindeki bozukluğa işaret için âyetin devamındaki "*Allah, neyi indireceğini gayet iyi bilir*" şeklindeki ara cümlesiyle Allah Teâlâ'nın tüm olan biteni en iyi bildiğini ve bir hükmü neshederek yerine insanların yararına daha uygun olanı getirdiğini, ancak onların pek azının nesihteki hikmeti bileceğini ve inatlarından ötürü inkâra devam edeceklerini ifade etmiştir.^[5]

Müfessir, *Temâmü'l-feyz* adlı eserinde neshin, Kur'an'ın bâtinî ve hakikatleri üzerinde değil de zâhirî ve mânaları üzerinde olacağına dair açıklamalar yapmıştır. "Kur'an'ın zâhirinin neshi" ifadesini kullandığını ve bâtinîni neshe dâhil etmediğini ısrarla belirtmiştir. Kur'an'ın bâtinînin, insân-ı kâmilin bâtinî gibi olduğunu, ezel ile ebedde nasılsa halen öyle kaldığını belirterek "Hak nasıl ki değişmezse o da değişmez" demiştir. Bununla birlikte tefsirinde yaptığı açıklamada Kur'an'ın zâhirî ve bâtinînin bulunduğunu, bâtinînin ebedîyete kadar neshedilmesi mümkün olmayan hakikatleri içerdiğini; zâhirinin ise zâhir ehli için indirilen hükümlerden oluştuğunu ve neshedilme ihtimalinin bulunduğunu dile getirmiştir. Hatta mâna âlimlerinin zâhirî ahkâmıda nesh var olsa da bâtinî ahkâmın bundan sâlim olması sebebiyle Kur'an'dan hiçbir şeyin nesh olmadığına dair sözlerini aktarmıştır.^[6] Konuya devamlı zâhirî vasiyet hususunda inen el-Bakara 2/180. âyetinin hükmünün

[1] Şemsuddîn Muhammed b. Hamza el-Fenârî, *'Aynü'l-a'yân: Tefsîru Sûretü'l-Fâtîha* (İstanbul: Rifat Bey Matbaası, 1325), 81.

[2] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/314.

[3] "Yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz erdemlilik değildir."

[4] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/312, 350.

[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/99. Ayrıca bk. *Rûhu'l-beyân*, 1/255, 359; 5/99, 282; 8/584; 10/484, 639.

[6] İsmâil Hakkı Bursevî, *Temâmü'l-feyz fî bâbî'r-ricâl* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Halet Efendi, 244), 5a-b.

Nisâ sûresindeki miras âyetleriyle neshedildiğini, ancak vasiyetin bâtın ehlerinden gördüğü müttakiler için mensûh olmadığını ifade etmiştir. Neticede zâhir-bâtın ayırımına dikkat çekerek neshin, Kur'ân'ın zâhirî ahkâmında olduğunu, bâtınında yer almadığını ve ehl-i tasavvuf için bâtınî mânalarda bir değişme söz konusu olmayacağını kabul etmiştir.^[1]

1.3. NESİH ANLAYIŞINDA SÜNNETİN DEĞERİ

İsmâil Hakkı, âyetin sünneti neshetmesi ya da sünnetin âyeti neshi konusunda yorumlar yapmaktan geri durmamıştır. Öncelikle âyetin sünnet ile neshi veya tahsisıyla ilişkilendirilen bir konu olan zânî hakkında verilen hükme temas etmiştir. Ona göre en-Nûr 24/2. âyetinde geçen zânî için verilen celdenin ilk zamanlarda bu fiili işleyen herkes için geçerli sayıldığını, sonrasında ise muhsanlar/evli olanlar için neshedildiğini söylemiştir. Ayrıca nebevî bir uygulamada^[2] “muhsan” ya da “muhsan olmayan” şeklinde yapılan ayımla, muhsana recm, muhsan olmayana celde cezası verilmesini, sünnetin Kitab'ı neshine örnek olarak zikretmiştir.^[3] Bununla beraber âyette belirtilen bir hususun hadis ile neshine dair şöyle bir açıklama yapmıştır: en-Nisâ 4/97. âyetinde hicret farz olmasına rağmen, Resûlullah'ın Medine'ye hicretinden sonra hicret etmeyenlerin Müslümanlığı kabul edilmemekteydi. Ancak âyetteki durumun Hz. Muhammed'in Mekke'yi fethetmesiyle “Fetihten sonra hicret yoktur”^[4] hadisiyle neshedildiğini söylemiştir.^[5] Bir uygulamanın âyetle neshine dair ise muhacirlere ensardan birinin mirasçı kılınmasının Hz. Peygamber'in uygulaması ile yapıldığını, sonrasında bunun aralarında akrabalık bağı bulunanların zikredildiği el-Enfâl 8/75. âyetiyle neshedildiğini örnek vermiş, İslâm kuvvet kazanıp da Müslümanlar izzet sahibi olunca mirasçı olmanın akrabalığa bağlandığını ve diğer uygulamanın neshedildiğini kaydetmiştir.^[6] Benzer şekilde miras ile ilgili *Temâmü'l-feyz* adlı eserinde yaptığı açıklamada, zevi'l-erhâmın,^[7] asabe^[8] ve ashâb-ı ferâiz^[9] olduğunda mirastan pay alamadıkları gibi yetim ve miskinlerin zevi'l-erhâm olduğunda mirastan pay alamayacaklarını belirtmiştir.

^[1] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/359; 10/638.

^[2] Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim*, thk. Ebu'l-Fazl Dimyatî (b.y.: Dâru'l-Beyâni'l-'Arabî, 2006), “Hudud”, 1691.

^[3] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/151. Ayrıca bk. Şâfiî, *er-Risâle*, 129.

^[4] Ebû İsa Muhammed b. İsa Tirmizî, *el-Câmi'ul-Kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), “Siyer”, 33 (1590).

^[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/327. Bk. *Rûhu'l-beyân*, 9/616.

^[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/167; 3/484.

^[7] Vefat edenin asabe ve ashâb-ı ferâiz dışındaki kan hısımlarıdır. Örneğin anne tarafından dayı, dedeler, kızın çocukları, anne bir amca vb. bu gruba dahildir. Hamza Aktan, “Zevi'l-Erhâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/307.

^[8] Miras bırakana erkek vasıtasıyla ya da doğrudan bağlı bulunan mirasçıları kapsar. Hayreddin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 3/452.

^[9] Belirli pay sahibi mirasçılar demektir. Örneğin eşler, ebeveyn, dede, kız, oğlun kızı vb. Hamdi Döndüren, “Ashâb-ı ferâiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/467.

İslâm'ın ilk zamanlarında ise yetim ve miskinlere de miras dağıtımında pay ayrıldığı, ancak sonrasında bu uygulamanın neshedildiğini kaydetmiştir.^[1] Dolayısıyla Resûlüllah zamanındaki bazı uygulamaların, âyetler ya da nebevî sünnet ile neshedildiğini kabul etmiş ve tahsisi de nesih kapsamında değerlendirmiştir.

1.4. NESHİN DİĞER ŞERİATLARDAKİ YERİ

Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân*, *Kitâbü'n-netice* ve *Temâmü'l-feyz* eserlerinde vurguladığına göre İslâm şeriatı önceki bütün şeriatları neshetmiş,^[2] ancak semâvî kitaplarda neshedilmeyen bazı esaslar Kur'ân'da yer almıştır. Zira Âdem peygamberden kıyamete değin hakikatlerde ve dinlerin asıllarında bir birlik/ittihâd vardır ve hakikatlerde nesih olmaz.^[3] Diğer taraftan ilk neshin Hz. Nûh'un şeriatında gerçekleştiğine dair bazı bilgiler aktarmıştır.^[4] İslâm'dan önceki dinlerin birbirlerini neshi konusunda Hz. İdris zamanında yıldızlara fal niyetiyle bakmanın uygun bulunduğunu; İbrâhim peygamberin es-Sâffât 37/88 ve 89. âyetlerinde^[5] belirtildiği üzere yıldızlara baktığını; Süleyman peygamber zamanına gelince bunların neshedildiğini zikretmiştir.^[6] Ateşin kurbanları yeme hâdisesinin^[7] ise Hz. Âdem'den Resûlüllah zamanına kadar vuku bulduğunu; ancak Hz. Peygamber'in ümmetinden kaldırıldığını belirtmiştir. Benzer şekilde Kehf sûresinin 50. âyetinde Hz. Âdem'e secde edilmesinin bir ibadet secdesi olmayıp, önceki ümmetlerdeki gibi saygı ve selâmlama secdesi olduğunu ve sonrasında neshedildiğini kaydetmiştir.^[8]

Öte yandan müfessir, İslâm'ın başlarında oruç günlerinde yatsı namazını kılmadan ya da uyumadan önce yemek, içmek vb. durumların helâl sayılırken, iftar yapılmadan önce yatsı namazı kılınır ya da uykuya yatılırsa, ertesi gün o vakte gelinceye dek bu gibi eylemlerin haram kabul edildiğini belirtmiştir. Hatta bu durumun sünnet ile sâbit olmasına karşın el-Bakara 2/187. âyeti ile rahatlık sunulduğunu ve sünnetin Kitap ile neshine örnek teşkil ettiğini dile getirmiş ve burada

^[1] Bursevî, *Temâmü'l-feyz* (Halet Efendi, 244), 5a.

^[2] Bursevî, *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 51a, 143a; a.mlf., *Temâmü'l-feyz* (Halet Efendi, 244), 79b; a.mlf., *Rûhu'l-beyân*, 2/368; 1/484.

^[3] İsmâil Hakkı Bursevî, *Varlığın Dili İbn Meşşîş Salavâtı ve Şerhi*, haz. M. Nedim Tan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014), 94, 186.

^[4] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/89.

^[5] "Sonra yıldızlara şöyle bir baktı. 'Ben rahatsızım' dedi."

^[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/138.

^[7] Rivayete göre bir kimse verdiği sadakanın kabulünü ya da reddini öğrenmek maksadıyla Allah'a kurban sunardı. Eğer sadakası geçerliyse bir ateş gelip takdim edilen kurbanı yakardı. Yine nakledildiğine göre Yahudilerden bir tâife, Hz. Muhammed'e gelip, "mademki Hak peygamber olduğunu ve kendine kitap geldiğini iddia ediyorsun, o halde bize mucize getir. Çünkü Allah, ateşin yakacağı bir kurban gönderinceye değin, bizden hiçbir peygambere inanmamamız konusunda söz aldı" demişlerdir. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'ul-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâil Fâris el-Harastânî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 2/371; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/125.

^[8] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/561; 5/303. Örnekler için bk., *Rûhu'l-beyân*, 1/228; 2/72; 3/160, 550; 6/509.

şu noktaya dikkat çekmiştir: Söz konusu haramlık sünnet ile olmayıp, öncekilerin şeriatı sayılırsa, o takdirde sünnetin Kitap ile neshi söz konusu olmayacaktır.^[1] Neticede müfessir neshin diğer dinlerde de yer aldığını kabul etmiş, Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nûh, Hz. İbrâhim ve Hz. Süleyman'ın yaşadığı dönemlerde uygulanan, fakat sonrasında kaldırılan uygulamaları da nesih kategorisinde değerlendirmiştir.

1.5. NÂSİH VE MENSÛH ÂYETLER

Bursevî neshe konu olan nâsîh ve mensûh âyetleri tek tek ele almış ve tadât etmiştir. Kaydettiklerine göre miras hakkında anlaşma yoluyla yakınlık sağlanan kişilere de pay ayrılmasının zikredildiği âyet,^[2] aralarında kan bağı olanların öncelendiği âyetle^[3] neshedilmiştir.^[4] Aynı şekilde muhacir ve ensarın yardım ya da hicret sebebiyle birbirlerine mirasçı olmalarının anlaşıldığı âyet^[5] de yukarıda geçen miras konusunda akrabaları önceleyen Ahzâb sûresi 6. âyet ile neshedilmiştir.^[6]

Mâide sûresinin 106. âyetinde yer alan vasiyet hakkında şahit getirilmesi istenilen “*içinizden âdil iki kişi*” ya da “*sizden olmayan iki kişi*” ifadesinin ikinci kısmındaki “*sizden olmayan iki kişi*” hükmü, Talâk sûresinin 2. âyetinde yer alan “*içinizden âdil iki kişi*” ifadesiyle neshedilmiştir. Aynı konuda vasiyette bulunmanın farz kılındığı âyetle^[7] amel edildikten sonra Nisâ sûresindeki mirâs âyetleriyle neshedildiğini, dolayısıyla vasiyette bulunmanın farz olmadığını kaydetmiştir.^[8]

el-Mücâdele 58/12. âyetinde ise Hz. Peygamber'e bir soru sorulmadan evvel sadaka verilmesi gerektiği ile ilgili hükmün, bir sonraki 13. âyetle neshedildiğinden bahsetmiş ve nâsîh-mensûhla ilgili bu âyetler arasında geçen zamana değinen bir kısım âlimin, âyetler arasındaki geçen süreyi, günün bir kısmı ya da on gün yahut geçici bir süre şeklinde ifade ettiklerini kaydederek, bunun neshediciliğin bir gereği olduğunu belirtmiş ve nâsîh âyetin, mensûhtan sonra nâzil olması gerektiği görüşünü benimsemiştir.^[9] Diğer taraftan iddet hakkında eşi vefat eden kadınların dört ay on gün beklemelerine yönelik Bakara sûresi 234. âyetindeki genelliğin âdet görmeyen kadınlar için üç ay, hamile kadınların ise çocuklarını dünyaya getirin-

[1] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/373.

[2] en-Nisâ 4/33.

[3] el-Ahzâb 33/6.

[4] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/244.

[5] el-Enfâl 8/72.

[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/481. Bk. *Rûhu'l-beyân*, 3/144, 489, 494, 538; 7/304; 8/672.

[7] el-Bakara 2/180.

[8] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/357.

[9] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/477; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 50b.

ceye kadar iddet hükmünün yer aldığı âyetle^[1] kaldırıldığını zikrederek, tahsisi de nesih dahilinde değerlendirmiştir.^[2]

Müfessir başka bir örnekte İslâm'ın ilk dönemlerinde oruç tutma alışkanlığı tam yerleşmediği için kişinin oruç tutmak ile fidye vermek arasında el-Bakara 2/184. âyetine göre serbest bırakıldığını, ancak bu durumun aynı sürenin 185. âyeti ile neshedildiğini ve oruç tutmanın hasta ya da yolcu kimseler dışında tüm Müslümanlara farz kılındığını belirtmiştir.^[3]

Hem nâsîh hem de mensûhun aynı sûre içerisinde yer aldığını dile getirdiği Tevbe sûresinde zor ya da kolay olsun sefere katılmanın emredildiği 41. âyetin, hasta, kuvvetsiz ya da harcama yapma olanağı bulunmayanların istisna edildiği âyetle^[4] neshedildiğini zikretmiştir.^[5] Nesih konusuna genişçe yer verdiği Tevbe sûresinin 5. âyetinin Kur'ân'ın tümünde müşriklerin eziyetlerine sabretme mesajının verildiği bütün âyetleri neshettiğini ifade etmiş ve müşriklerin öldürülmesi ile Mescid-i Harâm'a yaklaşmalarına dair ifadelerin yer aldığı Tevbe sûresi 5 ve 28. âyetleriyle Mâide 2 ve 100. âyetlerinin neshedildiğini kaydetmiştir.^[6] Ayrıca kıtal âyetiyle neshedildiğini belirttiği el-Hicr 15/3 ve el-Câsiye 45/14. âyetlerini mensûh kabul etmiştir.^[7] Benzer şekilde kılıç âyetiyle el-Furkân 25/43. âyetinin neshedildiğini ifade etmiş,^[8] et-Tevbe 9/73. âyetinin^[9] ise Müslüman olmayanların bağışlanmasına dair tüm âyetlerin hükmünü kaldırdığını beyan etmiştir.^[10]

Öte yandan hoşgörü hakkında inen âyetin,^[11] kıtal âyetiyle^[12] nesholunduğunu zikretmiştir. Aynı şekilde el-Kasas 28/55. âyetinin seyf âyeti ile neshedilmiş olsa da burada güzel ahlâka teşvikin yer aldığına dikkat çekmiştir.^[13] Bakara sûresi 217. âyetinin,^[14] et-Tevbe 9/5. âyetiyle neshedildiğini öne süren müfessirlerin görüşlerine katıldığını belirtmiştir.^[15] el-Enfâl 8/65. âyetinde ise “bire karşılık on kat”

[1] et-Talâk 65/4.

[2] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/43.

[3] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/365.

[4] et-Tevbe 9/91.

[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/555.

[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/244, 410, 536; 3/494; 4/266.

[7] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 8/594; 4/565; 2/546.

[8] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 6/282.

[9] “İnkârcılara ve münâfıklara karşı cihad et, onlara sert davran.”

[10] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/591.

[11] el-Mâide 5/13.

[12] et-Tevbe 9/29.

[13] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/442; 6/530.

[14] “(Haram ayda) savaş büyük bir günahtır.”

[15] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/414.

hükümünün, Müslümanlara ağır geldiği için bir sonraki 66. âyetle hafifletildiğini ve “bire karşılık iki kat” şeklinde değiştirildiğini ifade etmiştir.^[1]

Âyetin bir kısmının neshine dair izahlarında, el-Mümtehine 60/10. âyetinin bir kısmının neshedildiğini, ancak kâfirler ile mümin hanımların birbirlerine haram olmaları hükmünün hariç tutulduğunu vurgulamıştır.^[2] Yine Müslümanların gayr-i müslimlere yönelik adaletli ve iyiliksever olmasının yer aldığı Mümtehine sûresi 8. âyetinin, et-Tevbe 9/5. âyeti ile neshedildiğinin ifade edilmesine rağmen, bu âyetin neshedilmediği görüşünün yaygın olduğunu dile getirmiştir.^[3] Buna ilaveten neshe konu edilen bazı âyetlerin neshedilmediğine de yer vermiştir. Nitekim Mâide sûresinin bir âyeti dışında hiçbir âyetinin neshedilmediğini; sabır, tevbe ve zikrin tavsiye edildiği el-Mü'min 40/55. âyetinin, kılıç âyetiyle hükmünün kaldırılmadığını kaydetmiştir.^[4]

el-Müzzemmil 73/1-4 ile el-İnsan 76/26. âyetleriyle emredilen ve sonrasında el-İsrâ 17/79 ile el-Müzzemmil 73/20. âyetleriyle neshedildiği kabul edilen gece namazına yönelik görüşlerini belirtmiştir. Buna göre, teheccüd namazının rekât sayısı hakkında bir hüküm bulunmadığını, sahâbenin bazısına sabaha kadar namaz kılmak ağır geldiği için el-Müzzemmil 73/20. âyetiyle farziyetinin esas olarak kaldırıldığını; ancak sayısının tercihe bırakıldığını, daha sonra beş vakit namazın meşrû olmasıyla teheccüd namazının farziyetinin kaldırıldığını dile getirmiştir.^[5]

Bunlarla birlikte Bursevî, bazı Kur'ân ilimleri açısından da nesih konusunu ele almıştır. Âyet ve hadis arasında çelişki var gibi görülen bir husustaki açıklamasında, bir kimseye sadece kendi amelinin fayda vereceği ifade edilen en-Necm 53/39. âyetine^[6] karşın, bir hadiste zikir ehlienden olmadığı halde, onların aralarında bulunan kimseleri de Allah'ın affedeceğine^[7] yönelik ifadeler arasında uzlaşmayı sağlamıştır. Öncelikle bazı âlimlerin âyetin hükmünün neshedildiğine^[8] yönelik açıklamalarının bulunduğunu zikretmiştir. Ayrıca âyette sadece günahlara hasretmenin söz konusu olabileceğini ya da âyette bahsedilen kimseden mümin değil kâfirin kastedebileceğini söyleyerek, sonuç itibarıyla insanın Allah'ın adaletinin gereği

[1] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 3/473.

[2] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/568.

[3] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/563.

[4] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 2/410; 8/264.

[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/257; a.mlf., *Kitâbü'n-netice* (Genel, 64), 167b.

[6] “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder.”

[7] “Onu (zikredenler arasında bulunan kimseyi) de başışladım. Çünkü onlar (zikredenler) öyle bir cemaattir ki onlarla oturanlar da bedbaht olmazlar.” Müslim, “Zikir”, 2689 (1275); Tirmizî, “Deavât”, 129 (3600).

[8] Ayrıca bk. Şihâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Mâhîr Habbûş (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1431/2010), 26/156; Mehmet Yalınkılıç, *Tefsirde Müşkil Ayetler -Hak Dini Kur'an Dili Özelinde-* (Kahramanmaraş: SAMER Yayınları, 2020), 150-151.

kendi çalışmasının karşılığını alacağını ve Allah'ın ihsanının gereği olarak da çalışmasının dışındaki kazanca ulaşabileceğini belirtmiştir.^[1]

Tekrarlar konusunda ise örneğin, kıblenin değiştirilmesi hükmünün birkaç defa tekrar edilmiş olmasının, onun öneminden kaynaklandığını, ayrıca neshedilen bir hüküm sebebiyle şüpheye mahal vermemek için tekid ifadesine yer verildiğini ve her bir tekrarla başka bir hikmetin ortaya konulduğunu kaydetmiştir.^[2]

Müellif, nesih konusunu nüzül bağlamında da değerlendirmiştir. Kur'an'daki sıralamada mensûh âyetin, nâsîh âyetten sonra; fakat nüzül bakımından önce gelmesine el-Bakara 2/240. âyetini örnek göstermiş, iddet süresini bir yıl olarak gösteren bu âyetin neshedildiğini ve onu dört ay on gün olarak nesheden el-Bakara 2/234. âyetinin mushaf sıralamasında önce olmasına rağmen, nüzül açısından sonra geldiğini ifade etmiştir. Nitekim el-Bakara 2/234. âyetiyle iddet süresinin bir yıllık zamandan, dört ay on güne indiğini zikretmiştir.^[3]

Bursevî, çoğu müfessire göre muhkem kabul edilen el-Furkân 25/63. âyetinin^[4] kılıç âyetiyle neshedilmediğini kaydederken,^[5] inkâr edenlerin kendi hallerine bırakılmalarının zikredildiği es-Sâffât 37/174. âyetini de muhkem sayarak savaş âyetiyle nesh edilmediğini dile getirmiştir. Dolayısıyla muhkem âyetlerde neshin olmadığını kabul etmiş ve Katâde'den naklettiğine göre savaşın zikredildiği her sûrenin muhkem olduğunu ve içinde nesih bulunmadığını söylemiştir.^[6]

SONUÇ

Rûhu'l-beyân tefsirinde çok sayıda kaynaktan istifade eden Bursevî'nin tam olarak bir âlimin etkisinde kaldığını söylemek mümkün değildir. Ancak Fahreddin Râzî, Kurtubî ve Molla Fenârî gibi âlimlerin nesih konusundaki bazı görüşlerini kabul ettiğini zikreden müfessirin cumhuru ulemânın nesh anlayışına uygun bir çizgide bulunduğu söylenebilir. Öncelikle nesih kavramını sözlükteki anlamıyla "gidermek ve nakletmek" olarak açıklayan Bursevî, tefsirinde bir yandan nesih çeşitlerini ele alırken, nâsihin mensûhtan sonra nâzil olmasını kabul etmiş, neshe konu olan nâsîh-mensûh âyetleri sıralayarak bazı Kur'an ilimleri bağlamında konuya açıklık getirmiştir. Kurtubî gibi neshin haberlerde değil emir ve nehiylerde yer alacağını kabul ederek, neshin gerçekleşebileceği alana sınırlama getirmiştir.

[1] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 9/293.

[2] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/318.

[3] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1/462. Bk. *Rûhu'l-beyân*, 1/452; 2/313; 4/113; 5/227, 529; 6/402; 8/343; 9/247; 10/25, 258.

[4] "Rahmân'ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, "selâm" deyip geçen kullardır."

[5] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/490; 6/310.

[6] Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 7/584; 8/695.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in zâhirî ahkâmında neshin olabileceğini, bâtınında yer almayacağını öne sürmüştür. Bursevî her ne kadar sûfi kimliğiyle ön plana çıksa da nesih konusunu ele aldığı âyetlerin işârî yorumlarında neshe yer vermemiştir. Neshedilen âyetlerin yerine daha hayırlı olanın getirilmesini Fahreddin Râzî'nin fayda açısından yorumlamasıyla paralel değerlendirmiş ve menfaat ya da sevap yönüyle daha hayırlısının getirildiğine vurgu yaparak, mensûh âyet metninin bâki kalma gerekçesini tilavetiyle sevap kazanmaya bir vesile görmüştür. Hatta bu konuda nasıl ki amel işlemek için Kur'ân'daki hükümlerin öğrenilmesi gerekiyorsa, sevap kazanmak için de Kur'ân metninin tilâvet edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ayrıca neshin diğer dinlerde de gerçekleştiğini kabul etmiştir. Nitekim Nûh peygamberin nesih ile karşılaşan ilk peygamber olduğunu belirtmiş, İdrîs ve İbrâhim peygamberler zamanında yıldızlara fal niyetiyle bakmanın Hz. Süleyman zamanına gelince neshedildiğini ve yine diğer bazı peygamberler döneminde yer alan, ancak sonradan kaldırılan uygulamaları da nesih bağlamında değerlendirmiştir.

Neticede İsmâil Hakkî'nin teorikteki nesh anlayışı ile pratikteki uygulamalarının tutarlı olduğu görülmüştür. Yaşadığı dönemden yaklaşık bir buçuk asır önce Süyûtî'nin mensûh âyetleri yirmi olarak belirlemesine rağmen Bursevî bu sayıyı biraz daha artırmıştır. Nesih hakkındaki görüşlerinin fıkihtaki mezhebiyle aynı paralelde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Bursevî, İmâm-ı Âzam gibi neshin Kitap ve sünnette gerçekleştiğini öne sürerek, âyetin âyeti neshi, sünnetin sünneti neshi ve âyetin sünneti neshini kabul etmiştir. Sünnetin âyeti neshi konusunda ise İmâm-ı Âzam'dan daha net ifadeler kullanmıştır. Hatta ilk dönem selef âlimlerinin tahsis olarak sayılabilecek hususları nesih kategorisinde değerlendirdiği gibi müfessir de aynı yönde görüş beyan ederek sünnetin Kur'ân'ı neshedebileceğini söylemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber döneminde yer alan bazı uygulamaların, âyet ya da nebevî sünnet ile neshine yer vermiş ve İslâm'ın diğer dinleri neshettiğini onaylamıştır.

Bursevî'nin nesihle ilgili görüşleri kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Nesih Kur'ân'ın zâhirî hükümlerinde gerçekleşir ve bâtınında olmaz.
- Nesih emir ve nehiylerde geçerli olur, haberlerde olmaz.
- Nesih diğer şeriatlarda da gerçekleşmiştir.
- Muhkem âyetlerde nesih yoktur.
- Nesih "bedâ" olarak değerlendirilemez.
- Nesihte tadrîcîlik ve alıştırma bulunur.
- Nesihte bir hikmet yer alır.

- Nesihte kulların inanç bakımından denenmesi söz konusudur.
- Mensûh âyetin yerine şartlara göre menfaat ya da sevap yönünden daha hayırlısı gelebilir.
- Hükmü mensûh metni bâki âyetin tilâvet edilmesi sevap kazanmaya vesiledir.
- Metni mensûh hükmü bâki âyetin yalnızca kıraatiyle mükellefiyeti son bulmaktadır.
- Kitab, sünneti neshettiği gibi sünnet de Kitab'ı neshedebilir.

Zazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması: SM(%51), Sİ(%49)

Veri Toplanması: SM(%51), Sİ(%49)

Veri Analizi: SM(%51), Sİ(%49)

Makalenin Yazımı: SM(%51), Sİ(%49)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu: SM(%51), Sİ(%49)

KAYNAKÇA

- Abbas, Fazl Hasan. *Muhadârât fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Ürdün: Dâru'n-Nefâis, 2007.
- Aktan, Hamza. "Zevî'l-Erhâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Albayrak, İsmail. *Klasik Modernizmde Kur'ân'a Yaklaşımlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Baltacı, Burhan. *Şâtibî'nin Kur'ân'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Bilmen, Ömer Nasuhî. *Kur'ânı Kerim'in Türkçe Mealî Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basımevi, ts.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. thk. Ahmed İzzu İnâye. 10 Cilt. Beyrut: Dâru l-Hyâit-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Temâmü'l-feyz fî bâbî'r-ricâl*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Halet Efendi, 244, 1a-324b.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Kitâbü'n-netice*. Bursa: İnebey Yazma Eser Ktp., Genel, 64, 1a-506b.
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Varlığın Dili İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*. haz. M. Nedim Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Cebeci, Lütfullah. "Ebû Müslim İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/509. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 2015.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *Tâcü'l-Lügâ ve Sihâhü'l Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: Dâru'l-İlm ilîl-Melâiyîn, 1990.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2014.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/579-581. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Dihlevî, Şâh Velîyullâh. *el-Fezvu'l-Kebîr fî usûli't-tefsir*. çev. Mehmed Sofuoğlu. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1980.
- Diñç, Ömer. "Hicri İlk Üç Asır Bağlamında Nesh Meselesinin Tarihi Süreci Üzerine Bir Tahlil Denemesi". *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı I* (2014), 203-219.
- Döndüren, Hamdi. "Ashâbü'l-ferâiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/467-468. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- es-Salih, Subhi. *Kur'ân İlimleri*. çev. M. Said Şimşek. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2015.
- Fenârî, Şemsüddin Muhammed b. Hamza. *Âynü'l-a'yân: Tefsîru Sûretü'l-Fâtîha*. İstanbul: Rifat Bey Matbaası, 1325.
- Gezgin, Ali Galip. "Kur'ân'da Nesh Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2001), 49-67.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. çev. Abdülaziz Hatip - Mahmut Kanik. Ankara: Beyan Yayınları, 2013.
- Hassan, Ahmed. "Nesh Teorisi I". çev. M. Paçacı. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/3 (1987), 105-109.
- Hûî, Ebü'l-Kâsım. *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'z-Zehrâ, 1975.
- İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali. *Nevâsihu'l-Kur'ân*. nşr. M. Eşref Ali el-Malabârî. 2 Cilt. Medine: Câmîatü'l-İslâmiyye, 1423/2003.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâîl ed-Dimaşkı. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Adil b. Yusuf el-Azâzî. 8 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-İslâmiyye, 1438/2017.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Gey-lânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Karaman, Hayreddin. "Asabe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kaya, Remzi. "Nesh Terimi ve Muhtevası". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 5 (1986), 93-99.
- Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. çev. Hayreddin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmî' li-ahkâmi'l-ğur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Marîfet, Muhammed Hadi. *Kur'an İlimlerine Giriş*. çev. Yusuf Tazegün. İstanbul: el-Mustafa Yayınları, 2014.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. thk. Ebu'l-Fazl Dimyatî. b.y.: Dârü'l-Beyânî'l-Arabî, 2006.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Saymerî, Ebü Abdillâh el-Hüseyin b. Ali. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihi*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985.
- Süyûtî, Celâlüddin Abdurrahman. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*. thk. Merkezu'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye. Medine: y.y., 1426.
- Şâfiî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Mısır: Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1357/1938.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Müsâ. *el-Muvâfakât*. thk. Ebü Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âl-u Selmân. 6 Cilt. Mısır: Dârü İbn 'Affân, 1997.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'ul-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf - İsmâ Fâris el-Harastânî. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmi'ul-Kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Yaray, Muhammed Müfid. *Kur'ân Nesline Kur'ân İlimleri*. İstanbul: Dua Yayıncılık, 2012.
- Yıldız, Sâkıb. "Türk Müfessiri İsmâ'il Hakkı Burûsevi'nin Hayatı". *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 1 (1975), 103-126.
- Zertürk, Hidayet. *Ulûmu'l Kur'ân ve Tefsir Usûlü*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2012.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Fevâz Ahmed Zemerî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1995.